

INTEGRAREA ÎN ECONOMIA GLOBALĂ PRIN INTERMEDIUL SERVICIILOR. STUDIU DE CAZ PRIVIND ROMÂNIA¹

Agnes GHIBUȚIU, Andra GHIBUȚIU

Rezumat

Serviciile constituie cea mai importantă și dinamică dimensiune a fluxurilor comerciale și investiționale internaționale. Expansiunea susținută a comerțului cu servicii și reziliența remarcabilă de care a dat dovadă în contextul crizei, alături de rolul-cheie jucat de servicii în rețelele globale de producție și potențialul lor crescând pentru atragerea investițiilor, oferă noi oportunități pentru creșterea economică a țărilor și integrarea lor în economia globală. Bazându-se pe datele balanței de plăți și noile date statistice privind comerțul exprimat ca valoare adăugată, articolul analizează principalele tendințe care au modelat evoluția comerțului cu servicii al României în anii post-criză. Obiectivul urmărit este evaluarea modului în care România valorifică noile oportunități asociate cu globalizarea serviciilor. Articolul relevă că, după declinul sever al comerțului cu servicii sub impactul crizei, perspectivele s-au îmbunătățit radical, judecând după recenta relansare spectaculoasă a fluxurilor românești de servicii și înregistrarea unor excedente comerciale istorice. Integrarea României în economia globală prin intermediul serviciilor continuă să fie, totuși, mult inferioară potențialului său economic.

Cuvinte-cheie: România, comerț cu servicii, UE, relocalizarea serviciilor, comerț cu valoare adăugată

Clasificarea JEL: F14, F15, L24, L80, L86

¹ Contribuție prezentată de autori sub titlul: "Integrating Into the Global Economy Through Services. The Case of Romania" la conferința internațională: "CHALLENGES OF DOING BUSINESS IN THE GLOBAL ECONOMY" - CBGE 2014 - Second Edition, Bucharest, 16-17 May 2014. Agnes Ghibuțiu, Institutul de Economie Mondială, Academia Română, București, E-mail: agnesghibutiu@clicknet.ro; Andra Ghibuțiu, Academia de Studii Economice, București, E-mail: andra.ghibutiu@gmail.com.

1. Introducere

Serviciile constituie o fațetă centrală și deosebit de dinamică a evoluțiilor care au loc în prezent în sfera producției, comerțului și a investițiilor în plan global. Dincolo de faptul că sectorul de servicii este sursa principală a creșterii economice și a creării de locuri de muncă în majoritatea economiilor lumii, activitățile de servicii contribuie într-o măsură crescândă la comerțul internațional, fie sub forma comerțului propriu-zis cu servicii, fie în ipostaza lor de factori de facilitare a tranzacțiilor cu bunuri sau de inputuri de servicii încorporate în producția bunurilor comercializate. Mai mult, serviciile joacă un rol esențial în rețelele globale de producție (RGP) controlate de corporațiile transnaționale (CTN), care reprezintă forma dominantă de organizare a producției, investițiilor și a comerțului pe plan internațional. Potrivit estimărilor UNCTAD (2013a, p. 135), într-o proporție de 80% comerțul mondial cu bunuri și servicii se desfășoară în prezent în cadrul acestor rețele. RGP pot fi imaginate ca adevărate „fabrici globale”, prin intermediul cărora marile companii, dar și firmele mai mici, amplasează diferitele stadii ale proceselor de producție în toate colțurile lumii, în funcție de avantajele în materie de costuri, printr-o rețea alcătuită din propriile filiale și din furnizori independenți. În cadrul RGP, serviciile asigură susținerea și coordonarea diverselor stadii ale proceselor de producție dispersate la scară globală, asigurând deplasarea eficientă peste granițele naționale a diferitelor părți și componente și facilitând astfel fluxurile comerciale de bunuri. Practic, fără servicii, aceste rețele nu ar putea funcționa. De aceea, nu trebuie să ne mire faptul că două treimi din stocurile globale de ISD sunt localizate în sectorul de servicii (UNCTAD, 2013a, p. 135).

Potrivit estimărilor Organizației Mondiale a Comerțului (OMC), fluxurile internaționale de servicii au atins valoarea de 4.625 miliarde de dolari în 2013, ceea ce echivalează cu o creștere de peste trei ori față de anul 2000 și de aproape șase ori comparativ cu 1990 (WTO, 2014). Expansiunea dinamică a schimburilor cu servicii în deceniile recente a fost stimulată, înainte de toate, de progresele din domeniul tehnologiei informației și comunicațiilor (TIC), care au schimbat profund natura legăturilor dintre industria prelucrătoare și servicii: pe de o parte, au condus la creșterea conținutului în servicii a numeroase activități de prelucrare industrială; iar, pe de altă parte, au facilitat procesul de desprindere (externalizare) a unor activități executate anterior în interiorul firmelor industriale, favorizând astfel fragmentarea proceselor de producție și în sfera serviciilor, după modelul industriei prelucrătoare, și stimulând, implicit, procesul

de relocare a serviciilor la nivel global (Castellani, Meliciani and Mirra, 2012, p. 3).

În virtutea strânselor interconexiuni dintre comerțul cu servicii și cel cu bunuri (numeroase categorii de servicii fiind inextricabil legate de comerțul cu bunuri, precum transporturile, serviciile financiare, de asigurări ș.a.), cele două categorii de fluxuri comerciale au evoluat în tandem în ultimele decenii, ambele înregistrând ritmuri rapide de creștere și depășind sensibil dinamica producției mondiale. În anii mai recentți, ritmurile medii anuale de creștere a celor două mari categorii de fluxuri s-au suprapus, fiind de 8% în perioada 2005-2013 (WTO, 2014). Drept urmare, ponderea serviciilor în totalul comerțului mondial cu bunuri și servicii s-a menținut relativ constantă din 1990 și până în prezent, în jurul procentajului de 20%, potrivit statisticilor convenționale ale balanțelor de plăți. Dar dacă estimarea comerțului internațional se realizează în baza valorii adăugate – conform noilor metodologii și baze de date elaborate recent de OCDE-OMC –, contribuția activităților de servicii la exporturile mondiale este de două ori mai mare – respectiv, de 42%, întrucât numeroase servicii sunt încorporate în bunurile care fac obiectul exporturilor (WTO, 2013a).

În decursul ultimei crize financiare și economice globale, comerțul internațional cu servicii a dat dovadă de o rezistență mult mai mare decât comerțul cu bunuri, întrucât declinul său a avut o amploare mai mică (de -11% față de -22% înregistrat de comerțul cu bunuri în 2009), fiind totodată mai puțin sincronizat la nivelul țărilor, iar relansarea sa a devansat-o pe cea a comerțului cu bunuri.

Evoluția dinamică a comerțului cu servicii și rezistența sa relativă în condițiile crizei, alături de rolul important în RGP și potențialul său crescând de a atrage investiții și a crea noi locuri de muncă deschid noi oportunități pentru creșterea economică a țărilor și integrarea lor în economia globală. Drept urmare, numeroase țări – deopotrivă avansate și în dezvoltare/emergente – au înglobat sectorul de servicii și comerțul cu servicii în strategiile lor naționale de creștere economică post-criză (UNCTAD, 2013b). Explorarea oportunităților pentru exportul de servicii se numără printre prioritățile-cheie ale UE în materie de politici comerciale, iar SUA au inclus, la rândul lor, promovarea serviciilor ca o prioritate a inițiativelor naționale în materie de exporturi.² Nu este lipsit de

² Negocierile declanșate în martie 2013 la nivelul unui grup de 23 membri ai OMC, în frunte cu SUA și UE, pentru convenirea unui acord plurilateral privind comerțul cu servicii este o expresie elocventă a acestor străduințe. Noul acord urmărește realizarea unei integrări mai profunde în sfera serviciilor, prin: (1) asumarea unor angajamente mai ample de liberalizare a piețelor de servicii; și (2) stabilirea unor reguli comerciale îmbunătățite, care să reflecte rolul crescând al serviciilor în comerț și în RGP (Ghibuțiu, 2014).

relevanță nici faptul că în cadrul celui de-al 12-lea plan cincinal (2011-2015), China și-a fixat drept obiectiv creșterea ponderii sectorului său de servicii de la 43% la 47% în PIB, ca și majorarea importurilor și exporturilor de servicii la 600 miliarde de dolari (UNCTAD, 2013b).³ Dar și numeroase alte țări în dezvoltare/emergente și-au propus să valorifice avantajele decurgând din globalizarea serviciilor (precum Bangladesh), unele înregistrând deja succese remarcabile în acest sens. De altfel, relevanța crescândă a comerțului cu servicii pentru țările în dezvoltare/emergente își găsește reflectarea în numeroase „povești de succes” care vizează nu doar India, care s-a impus în anii recentți ca lider mondial în domeniul software-ului și al serviciilor de afaceri, dar și multe alte țări, care au reușit să se specializeze în anumite nișe de servicii și, respectiv, să furnizeze anumite tipuri de servicii relocalizate, inserându-se astfel ca noi jucători în RGP.⁴

Având în vedere contribuția multidimensională a serviciilor la economiile naționale și rolul esențial al comerțului cu servicii în integrarea țărilor în economia mondială de azi dominată de RGP, ne propunem să analizăm, în cele ce urmează, principalele evoluții care au marcat comerțul cu servicii al României în anii post-criză pentru a vedea în ce măsură țara noastră reușește să valorifice noile oportunități generate de globalizarea serviciilor și să se insereze în economia globală prin intermediul fluxurilor de servicii.

2. Comerțul cu servicii al României: tendințe recente și particularități

În anii premergători izbucnirii crizei financiare și economice globale, comerțul cu servicii al României a înregistrat ritmuri de creștere remarcabile, care au antrenat un proces rapid de ajustare structurală și o îmbunătățire a performanțelor comerciale, caracterizate în mod tradițional prin deficite cronice de natură structurală. Tabelul 1 ilustrează principalele tendințe care au marcat evoluția schimburilor comerciale cu servicii ale României în perioada 2005-2013,

³ Cu un volum al exporturilor de servicii de 207 miliarde de dolari și o cotă de 4,5% din exporturile globale de servicii, Chinei i-a revenit în 2013 locul 5 în ierarhia mondială a exportatorilor de servicii, ca și în 2012. Importurile de servicii ale Chinei, în valoare de 329 miliarde de dolari în 2013 și echivalând cu 7,6% din importurile globale de servicii, au propulsat-o pe locul 2 (după SUA) în ierarhia mondială a importatorilor, de pe locul 3 deținut în 2012, devansând astfel Germania (WTO, 2014).

⁴ Spre exemplu, *Nigeria* s-a specializat în furnizarea de servicii din domeniul industriei cinematografice, *Kenya* în centre de interacțiune cu clienții, *Singapore* în centre de procesare a cunoașterii în materie de consultanță juridică și de afaceri, *Sri Lanka* în centre de servicii de contabilitate, iar *Abu Dhabi* în centre de servicii asociate resurselor umane (Anand, Mishra și Spatafora, 2012, p. 5).

comparativ cu evoluția comerțului său cu bunuri, în baza datelor balanței de plăți publicate de Banca Națională a României (BNR).

Condițiile economice favorabile care au prevalat deopotrivă pe plan intern și internațional înainte de declanșarea crizei în 2009, coroborate cu pregătirile în vederea aderării României la UE și accesarea sa propriu-zisă la 1 ianuarie 2007, au jucat un rol esențial în expansiunea rapidă a comerțului cu servicii. Creșterea dinamică a producției și comerțului în sfera bunurilor, ca și volumul crescând de fluxuri de ISD atrase de țara noastră (culminând în 2008, cu un volum de 9,5 miliarde euro) au stimulat expansiunea fluxurilor de servicii atât prin comerțul clasic transfrontalier, cât și prin vânzările de servicii derulate prin intermediul filialelor CTN implantate pe teritoriul țării noastre.

Potrivit calculelor noastre, exporturile românești de servicii au sporit într-un ritm mediu anual de 32% între 2004 și 2008 – de peste două ori mai rapid decât exporturile de bunuri (15%). În mod similar, dinamica importurilor de servicii (26%) a devansat creșterea importurilor de bunuri (21%). Și întrucât creșterea exporturilor de servicii a depășit cu 6 puncte procentuale creșterea importurilor de servicii, deficitele cronice ale balanței serviciilor s-au transformat în solduri pozitive crescând în anii 2006-2008, contribuind la atenuarea deficitelor contului curent (Tabelul 1).

**Tabelul 1: Evoluția comerțului cu bunuri și servicii al României, în 2005-2013
(în milioane EUR și %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ²
Comerț cu bunuri³ (milioane EUR)									
Export	22.255	25.850	29.549	33.725	29.084	37.368	45.274	45.070	49.563
Import	30.061	37.609	47.371	52.834	35.955	44.968	52.683	52.449	52.986
Sold	-7.806	-11.759	-17.822	-19.109	-6.871	-7.600	-7.409	-7.379	-3.423
Comerț cu servicii (milioane EUR)									
Export	4.104	5.587	6.931	8.754	7.064	6.622	7.253	8.402	10.327
Import	4.448	5.583	6.454	8.095	7.356	6.219	6.913	7.273	7.740
Sold	-344	4	477	659	-292	403	340	1.129	2.587
Ponderele serviciilor în totalul comerțului cu bunuri și servicii (%)									
Export	15,6	17,8	19,0	20,6	19,5	15,1	13,8	15,7	17,2
Import	12,9	12,9	12,0	13,3	17,0	12,1	11,6	12,2	12,8

Note: ¹ Date revizuite; ² Date provizorii; ³ Exporturi FOB-importuri FOB. Precizăm că importurile FOB pentru perioada 2005-2009 sunt calculate de BNR în baza vechiului coeficient de transformare CIF/FOB=1,0834, iar pentru 2010-2013 în baza noului coeficient CIF/FOB=1,0430, introdus de INS începând din ianuarie 2012.

Sursă: Calcule bazate pe statisticile balanței de plăți (BNR, 2005-2014).

Criza financiară și economică globală a afectat puternic schimburile comerciale ale României, și mai ales schimburile cu servicii, cu repercusiuni grave asupra volumului valoric, dinamicii și performanței acestora începând din 2009.

Datele statistice ale balanței de plăți relevă că, sub impactul crizei, comerțul cu servicii al țării noastre a suferit o involuție, concomitent cu inversarea acelor tendințe favorabile care i-au imprimat o dinamică remarcabilă în anii premergători crizei, contribuind la accelerarea proceselor de ajustare structurală și la îmbunătățirea performanțelor comerciale.

Chiar și o succintă comparație a evoluției fluxurilor de servicii ale României în termeni de volum valoric și dinamică în anii de criză și post-criză cu tendințele manifestate pe plan internațional pune în lumină o serie de particularități care sugerează o decuplare a comerțului cu servicii al țării noastre de evoluțiile care au avut loc la nivel global și european (Ghibuțiu, 2013a). Astfel, în anul de criză 2009, contracția exporturilor românești de servicii (-19%) a fost mult mai accentuată decât cea înregistrată în plan mondial (-11%) și european (-13%), prelungindu-se și în anul 2010. În același timp, diminuarea exporturilor românești de servicii (-19%) a fost mult mai severă decât cea a exporturilor românești de bunuri (-14%), spre deosebire de tendința opusă pe plan internațional (exporturile globale și europene de bunuri scăzând cu 23% și, respectiv, 22%). În aceste condiții, și procesul de relansare a comerțului cu servicii al României s-a produs cu întârziere atât în raport cu evoluțiile din sfera schimburilor sale cu bunuri, cât și cu tendințele care au marcat fluxurile de servicii în plan mondial și european. Drept urmare, în cazul României, pierderile cauzate de criză nu au fost recuperate nici în anul 2012, când volumul valoric al exporturilor de servicii s-a situat cu 352 milioane euro sub nivelul record din 2008, spre deosebire de exporturile de bunuri, care au depășit încă din 2010 acest nivel, dar și în contrast cu exporturile de servicii la nivel mondial și european – inclusiv al noilor state membre ale UE (NSM) –, al căror volum valoric a revenit deja în 2011 la nivelul anului 2008.

Se poate aprecia, așadar, că tendințele manifestate în evoluția comerțului cu servicii al României în anii de criză și ulterior au ieșit în toate privințele din tiparele care au prevalat în plan global și european.

3. Revenirea spectaculoasă a comerțului românesc cu servicii în 2013

Pentru prima oară în anii care au urmat crizei, datele BNR privind evoluția balanței de plăți a țării noastre în 2013 introduc noi elemente în ecuație, conducând la aprecierea că acest an marchează un moment de inflexiune în evoluția comerțului românesc cu servicii, după doi ani de declin (2009 și 2010) și alți doi ani de creștere insuficient de robustă pentru a permite revenirea exporturilor la nivelul maxim din 2008, anul premergător izbucnirii crizei. Datele provizorii ale BNR relevă că exporturile de servicii au totalizat în 2013 valoarea de

10,3 miliarde euro, majorându-se cu 23% comparativ cu 2012, iar importurile de servicii s-au cifrat la 7,7 miliarde euro, sporind cu 6% față de anul precedent (Tabelele 1 și 2).

Dincolo de faptul că anul 2013 echivalează cu relansarea în forță a comerțului românesc cu servicii, fiind un semnal cert că aceste fluxuri și-au recăpătat vigoarea după criză, trebuie punctate câteva aspecte esențiale. *În primul rând*, se remarcă faptul că dinamica exporturilor de servicii pare a se apropia din nou de ritmurile de creștere deosebit de înalte înregistrate în perioada premergătoare crizei. Este relevant și faptul că, în 2013, dinamica exporturilor românești de servicii (23%) a devansat notabil ritmurile de creștere a exporturilor de servicii în plan global și european (6%) (WTO, 2014). *În al doilea rând*, creșterea exporturilor românești de servicii în 2013 a fost mult superioară dinamicii exporturilor românești de bunuri (10%) pentru al doilea an consecutiv, fiind probabil să asistăm la reîntoarcerea trendului care a prevalat în anii premergători crizei, când fluxurile de servicii au sporit în ritmuri superioare expansiunii comerțului cu bunuri (Tabelul 2). Și, *nu în ultimul rând*, trebuie evidențiată îmbunătățirea radicală a balanței serviciilor, care a înregistrat un excedent istoric de 1,1 miliarde euro în 2012, urmat în 2013 de un excedent de peste două ori mai mare, de aproape 2,6 miliarde euro (Tabelele 1 și 4). La această performanță nemaiîntâlnită în istoria comerțului cu servicii al României a contribuit într-o mare măsură devansarea notabilă a creșterii importurilor de servicii de către dinamica exporturilor, decalajul dintre cele două ritmuri fiind de 11 puncte procentuale în 2012 și de 17 puncte procentuale în 2013 (Tabelul 2). După cum constată, de altfel, și ultimul raport de țară al FMI, ponderea mai mare a serviciilor în exporturile totale ale României și creșterea puternică a exporturilor nete de servicii în 2013 au avut o contribuție esențială la reducerea deficitului contului curent de la 4,4% din PIB în 2012, la 1,1% în 2013, precum și la accelerarea creșterii economice a României (la 3,5%) în 2013 (IMF, 2014).

Tabelul 2 : Dinamica schimburilor internaționale cu bunuri și servicii ale României, în 2005-2013 (în %)

	Modificări anuale (%)								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ²
Bunuri³									
Export	17,5	16,2	14,3	14,1	-13,8	28,5	21,2	-0,5	10,0
Import	23,9	25,1	26,0	11,5	-31,9	25,1	17,2	-0,4	1,0
Servicii									
Export	41,4	36,1	24,1	26,3	-19,3	-6,3	9,5	15,8	22,9
Import	42,7	25,5	15,6	25,4	-9,1	-15,5	11,2	5,2	6,4

Note: ¹ Date revizuite; ² Date provizorii; ³ Exporturi FOB-importuri FOB. Vezi Tabelul 1 pentru detalii.

Sursă: Calcule bazate pe statisticile balanței de plăți (BNR, 2005-2014).

Nu încape, aşadar, nicio îndoială că datele balanţei de plăţi pentru anul 2013 indică o relansare fermă a fluxurilor comerciale de servicii ale ţării noastre, de natură să deschidă perspective favorabile pentru reînscierea acestor fluxuri pe făgaşul creşterii dinamice şi sustenabile, care a caracterizat evoluţia lor în anii premergători crizei. Cu toate acestea, suntem de părere că va dura ceva timp până vor putea fi absorbite pe deplin efectele nefaste ale crizei şi, respectiv, vor fi reinversate tendinţele negative care au modelat schimburile cu servicii ale României în anii care au urmat crizei. Care ar fi aceste efecte?

4. Repercusiunile crizei asupra comerţului românesc cu servicii

Efectele negative ale crizei din 2009 asupra comerţului cu servicii al României s-au manifestat pe multiple paliere. Înainte de toate, aceste efecte s-au tradus prin reducerea *gradului de participare a serviciilor la schimburile comerciale totale ale României*. Con tracţia mult mai puternică a comerţului cu servicii comparativ cu schimburile cu bunuri în 2009, perpetuarea ritmurilor negative ale fluxurilor de servicii şi în 2010, precum şi reluarea creşterii lor într-un ritm mult inferior expansiunii fluxurilor de bunuri în 2011 au avut drept consecinţă o diminuare a angrenării activităţilor de servicii în comerţul total al României. Gradul de participare a serviciilor la ansamblul schimburilor comerciale ale ţării noastre – exprimat prin indicatorul *ponderii serviciilor în exporturile totale de bunuri şi servicii* – s-a redus notabil în ultimii ani, coborând la nivelul de 13,8% în 2011, similar anilor '90 şi începutul anilor '2000, după ce în perioada premergătoare crizei acest indicator se apropiase foarte mult de media mondială şi chiar de cea europeană, atingând 21% în 2008.⁵ Abia din 2012, acest indicator s-a reînscris pe o traiectorie ascendentă, ajungând la 17% în 2013 (Tabelul 1).

În al doilea rând, efectele crizei s-au manifestat în *restrângerea participării României la schimburile internaţionale cu servicii*. Din cauza declinului comerţului cu servicii în doi ani consecutivi (2009-2010) şi a relansării sale întârziate, exporturile româneşti de servicii au reuşit să depăşească nivelul anului 2008 abia în 2013, importurile continuând să fie inferioare. Drept urmare, *ponderea exporturilor româneşti de servicii în exporturile mondiale de servicii* s-a diminuat la 0,2% în perioada 2009-2012, după ce a fost nevoie de peste un deceniu ca această pondere să sporească cu 0,1 puncte procentuale şi, respectiv, să ajungă la 0,3% în

⁵ Potrivit datelor OMC, în 2013, ponderea serviciilor în comerţul cumulat cu bunuri şi servicii a fost de 20% în media mondială şi de 25% în media UE (intra +extra) (WTO, 2014). Procentajele respective s-au menţinut relativ constante pe parcursul ultimului deceniu, nivelul superior al acestui indicator în cazul UE reflectând gradul său mai ridicat de specializare în comerţul cu servicii în raport cu media mondială.

2008. Abia în 2013, ponderea exporturilor românești de servicii în exporturile globale s-a apropiat din nou de 0,3%. (Dar, situația nu este mult mai bună nici în sfera comerțului cu bunuri, României revenindu-i în ultimul deceniu o pondere de numai 0,3% din exporturile globale de bunuri și reușind să se apropie de 0,4% abia în 2013.)

O succintă comparație a României cu celelalte state membre ale UE sub aspectul potențialului de export și al poziției deținute în schimburile internaționale cu servicii relevă existența unor decalaje apreciabile ale țării noastre față de vechile state membre ale UE. La nivelul anului 2013, de exemplu, un număr de cinci vechi state membre ale UE au figurat în topul celor mai mari 10 exportatori de servicii din lume.⁶ Desigur, vechile state membre ale UE dispun de un potențial remarcabil și de o forță competitivă apreciabilă în domeniul serviciilor, la care se adaugă îndelungata lor experiență și prestigiu ca furnizori redutabili de o vastă gamă de servicii, de un înalt standard calitativ (Ghibuțiu, 2013a). Dar, România manifestă decalaje notabile și în raport cu NSM, fie comparabile cu România ca dimensiune și potențial, precum Polonia, fie state mult mai mici, precum Cehia și Ungaria. Datele Eurostat (2014a) arată că, în 2012, exporturile de servicii ale Poloniei erau de 3,5 ori mai mari decât cele ale României, ale Cehiei de peste 2 ori, iar ale Ungariei de aproape 2 ori (Tabelul 3). Potrivit datelor OMC, Poloniei i-a revenit în 2012 o pondere de 0,9% în exporturile mondiale de servicii, iar Cehiei și Ungariei câte 0,5%, comparativ cu numai 0,2% în cazul României (WTO, 2013a). Iar datele OMC disponibile în cazul Poloniei arată că aceasta și-a menținut cota de 0,9% din exporturile globale de servicii și în 2013, cu un volum al exporturilor de aproape trei ori mai mare (de circa 30,1 miliarde euro) decât al României (WTO, 2014).

Poziționarea României prin prisma fluxurilor de servicii nu este mai avantajoasă nici dacă raportarea se face la spațiul UE. În timp ce piața internă a serviciilor are o importanță covârșitoare pentru România – 76% din totalul comerțului său cu servicii constituind fluxuri intra-UE la nivelul anului 2012 –, țării noastre i-a revenit o pondere modestă, de numai 0,7%, din totalul exporturilor și, respectiv, al importurilor de servicii intra-UE. Mai mult, în anii recenti, ponderea fluxurilor românești de servicii pe piața internă a UE s-a diminuat față de 2008 (când a fost 1% la exporturi și 0,9% la importuri), Or, în 2012, ponderile respective

⁶ Este vorba de Marea Britanie (locul 2, după SUA, cu exporturi în valoare de 290 mld. USD și o cotă de piață de 6,3%), Germania (locul 3/287 mld. USD/6,2%), Franța (locul 4/233 mld. USD/5,0%), Spania (locul 7/144 mld. USD/3,1%) și Olanda (locul 9/142 mld. USD/3,1%). Situația este asemănătoare și pe latura importurilor, cu singura deosebire că Spania nu mai figurează în top-10, iar ierarhia țărilor este ușor diferită (WTO, 2014).

au fost mult mai mari în Polonia (2,6%/2,6%), Cehia (1,6%/1,4%) și Ungaria (1,3%/1,2%), iar în intervalul 2008-2012 acestea au sporit (Eurostat, 2014a). În raport cu țara noastră, cote inferioare din piața internă a serviciilor au deținut în 2012 doar Slovacia, Bulgaria și Slovenia. Faptul că peste 75% din totalul exporturilor românești de servicii se îndreaptă către celelalte țări membre ale UE reflectă gradul ridicat de dependență a României de piața internă a serviciilor. Această pondere s-a menținut constantă în ultimii cinci ani și se numără printre cele mai înalte din grupul NSM, fiind depășită doar de cea a Slovaciei (80%).

Tabelul 3: Evoluția exporturilor de servicii și a soldului balanței serviciilor, în unele NSM¹, în 2007-2012 (în miliarde EUR și %)

NSM	Export/Sold (mld. EUR)	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹
Bulgaria	Export	4,8	5,4	4,9	5,0	5,3	5,7
	Sold	1,2	1,3	1,3	1,9	2,3	2,4
Cehia	Export	12,6	14,9	13,9	15,8	16,6	17,2
	Sold	2,1	3,0	2,8	3,0	2,7	2,0
Ungaria	Export	12,6	13,8	13,3	14,6	15,6	15,9
	Sold	1,3	1,5	2,0	2,9	3,2	3,4
Polonia	Export	21,0	24,2	20,7	24,7	27,0	29,4
	Sold	3,4	3,5	3,4	2,3	4,0	4,8
România	Export	6,9	8,8	7,1	6,6	7,3	8,4
	Sold	0,4	0,7	-0,3	0,4	0,3	1,1
Slovenia	Export	4,1	5,0	4,3	4,6	4,8	5,1
	Sold	1,0	1,4	1,2	1,3	1,4	1,7
Slovacia	Export	5,1	5,8	4,3	4,4	4,7	5,6
	Sold	0,4	-0,5	-1,0	-0,7	-0,4	0,3

Note: ¹ În cazul României, datele pentru 2012 au fost recalulate în baza datelor revizuite publicate de BNR în 2014.

Sursă: Calcule bazate pe statisticile balanței de plăți (Eurostat, 2014a; BNR, 2014).

În fine, criza și-a pus amprenta și asupra performanțelor comerciale ale României în sfera serviciilor, deși impactul este dificil de estimat din cauza rupturii produse în seriile de date statistice ca urmare a schimbărilor intervenite recent în măsurarea fluxurilor internaționale de servicii ale țării noastre. Potrivit datelor statistice publicate de BNR, după un deficit de 300 milioane euro înregistrat în anul de criză 2009, balanța comercială în sfera serviciilor s-a îmbunătățit, pe măsura revigorării schimburilor comerciale cu servicii. Iar după excedentele modice de 400 milioane euro în 2010 și de 300 milioane euro în 2011, anul 2012 a marcat un moment de inflexiune în evoluția balanței serviciilor, prin înregistrarea unui excedent istoric, în valoare de 1,1 miliarde euro, care a crescut de peste două ori în

2013, cifrându-se la aproape 2,6 miliarde euro (Tabelele 1 și 4).⁷ Această performanță este cu atât mai impresionantă, cu cât balanța serviciilor a României a înregistrat, în mod tradițional, deficite structurale (încă din 1990), acestea transformându-se în excedente modice abia în anii premergători crizei și culminând cu cel din anul 2008, în valoare de 791 milioane euro.

Dar, în pofida performanțelor comerciale remarcabile din ultimii doi ani, România se situează în urma majorității NSM sub aspectul *soldului balanței comerciale în sfera serviciilor* (Tabelul 3). Cu excepția Slovaciei, toate celelalte NSM înregistrează excedente sistematice și apreciable în comerțul lor cu servicii încă din anii '90, iar trendul este unul ascendent. Spre exemplu, excedentele înregistrate în 2012 de Polonia (în valoare de 4,8 miliarde EUR), de Ungaria (în valoare de 3,4 miliarde euro), de Bulgaria (de 2,4 miliarde euro), de Cehia (de 2 miliarde euro) sau de Slovenia (de 1,7 miliarde euro) sunt mult superioare excedentului de 1,1 miliarde euro al României din același an. Decalajul României față de aceste țări iese și mai pregnant în evidență dacă avem în vedere ponderea soldului balanței serviciilor în PIB. Cu un procentaj de sub 1%, România se află în urma Bulgariei (6%), Sloveniei (4,8%), Ungariei (3,5%), Poloniei (1,3%) și Cehiei (1,3%), fiind comparabilă doar cu Slovacia (0,4%) (Eurostat, 2014a). Desigur, majorarea excedentului comercial al României în sfera serviciilor la aproape 2,6 miliarde euro în 2013 este o realizare cât se poate de încurajatoare, de natură să confere României o poziție mai bună comparativ cu celelalte NSM, chiar dacă nu sunt încă disponibile date comparabile pentru aceste din urmă țări la care să fie raportată performanța României din 2013.

⁷ Din cauza modificărilor de ordin statistic intervenite în calculul fluxurilor de servicii în ianuarie 2012, excedentele înregistrate de România în sfera comerțului cu servicii începând din 2010 trebuie privite cu o anumită doză de precauție, întrucât nu putem ști cu precizie cât este atribuibil acestor modificări și, respectiv, cât se datorează îmbunătățirii reale a performanței comerciale a țării noastre în sfera serviciilor. Mai precis, importurile FOB din sfera bunurilor se calculează de BNR în baza coeficientului de transformare CIF/FOB determinat de INS. Din ianuarie 2012, BNR utilizează coeficientul CIF/FOB de 1,0430, care înlocuiește vechiul coeficient CIF/FOB de 1,0834. Pentru comparabilitatea datelor privind importurile FOB, BNR a recalculat datele pentru 2010 și 2011 în baza noului coeficient de transformare. Întrucât acest coeficient afectează mărimea importurilor și a soldurilor în sfera serviciilor, noile date nu sunt comparabile cu seriile de date anterioare crizei. Or, metodologia de calcul al importurilor FOB are o influență covârșitoare asupra soldului balanței serviciilor din cauza ponderii mari a *transporturilor* în totalul comerțului cu servicii (circa o treime la exporturi și o cincime la importuri) și, respectiv, a ponderii foarte ridicate a *transporturilor de mărfuri* în totalul transporturilor (75% în exporturi și peste 2/3 în importuri, în media anilor 2012-2013).

5. Tendințe recente în structura comerțului cu servicii al României

Analiza *dinamicii exporturilor de servicii* ale României prin prisma celor trei componente majore – transporturi, turism și „alte servicii” – relevă că în 2013 toate cele trei componente și-au continuat evoluția dinamică începută în 2011. Cea mai robustă evoluție au înregistrat în 2013 încasările din *transport*, care au sporit cu 47% (față de 12% în 2012, 16% în 2011, după contractii de 23% în 2009 și de 7% în 2010), urmate de exporturile de servicii incluse în componenta „*alte servicii*” – cu o creștere de 14% în 2013 (comparativ cu 19% în 2012 și 5% în 2011, după scăderi cu 13% în 2009 și 7% în 2010). Încasările din *turism* au sporit cu 7% în 2013 (după creșteri cu 12% în 2012 și 19% în 2011, care au urmat unui declin cu 35% în 2009 și de 3% în 2010).

Tabelul 4 ilustrează evoluția structurii comerțului cu servicii al țării noastre pe cele trei componente principale în perioada 2008-2013, precum și contribuția acestora la balanța serviciilor.

Tabelul 4 : Evoluția balanței serviciilor a României, pe principalele sale componente¹, în 2008-2013 (în milioane EUR și %)

ANII		Total servicii, din care:	Transport	Turism	Alte servicii ²
2008	Credit	8.754 (100,0)	2.684 (30,7)	1.358 (15,5)	4.712 (53,8)
	Debit	8.095 (100,0)	2.697 (33,3)	1.477 (18,3)	3.921 (48,4)
	Net	659	-13	-119	791
2009	Credit	7.064 (100,0)	2.077 (29,4)	884 (12,5)	4.102 (58,1)
	Debit	7.356 (100,0)	2.000 (27,2)	1.051 (14,3)	4.306 (58,5)
	Net	-292	77	-167	-204
2010	Credit	6.622 (100,0)	1.928 (29,1)	860 (13,0)	3.834 (57,9)
	Debit	6.219 (100,0)	1.156 (18,6)	1.238 (19,9)	3.824 (61,5)
	Net	403	772	-378	10
2011	Credit	7.253 (100,0)	2.227 (30,7)	1.019 (14,1)	4.007 (55,2)
	Debit	6.913 (100,0)	1.344 (19,4)	1.408 (20,4)	4.161 (60,2)
	Net	340	883	-389	-154
2012 ³	Credit	8.402 (100,0)	2.487 (29,6)	1.142 (13,6)	4.773 (56,8)
	Debit	7.273 (100,0)	1.325 (18,2)	1.429 (19,6)	4.519 (62,1)
	Net	1.129	1.162	-287	254
2013 ⁴	Credit	10.327 (100,0)	3.644 (35,3)	1.225 (11,9)	5.458 (52,8)
	Debit	7.740 (100,0)	1.434 (18,5)	1.499 (19,4)	4.808 (62,1)
	Net	2.587	2.210	-274	650

Note: ¹ În paranteze sunt indicate ponderile componentelor în totalul comerțului cu servicii; ² Includ, printre altele: construcții, comunicații, servicii financiare, asigurări, servicii informatice, juridice, de consultanță, publicitate, marketing, cercetare-dezvoltare etc.; ³ Date revizuite; ⁴ Date provizorii.

Sursă: Calcule bazate pe statisticile balanței de plăți (BNR, 2008-2014).

Structura exporturilor de servicii ale României pe cele trei componente a suferit modificări importante în 2013 pe latura exporturilor. Astfel, în totalul

încasărilor din exportul de servicii, ponderea „*transportului*” a crescut la 35% (de la 30% în 2012), în detrimentul „*turismului*”, căruia i-a revenit doar o pondere de 12% (față de 14% în 2012), dar și al categoriilor de servicii înglobate în „*alte servicii*”, a căror pondere a scăzut la 53% în exporturile totale de servicii (de la 57% în 2012). În schimb, în cazul plăților în contul importurilor, ponderile celor trei componente s-au menținut relativ constante în totalul comerțului cu servicii în ultimii trei ani, respectiv, transporturile în jur de 19%, turismul de 20%, iar „*alte servicii*” de 62%.

Dacă raportăm exporturile de servicii ale României la configurația celor la nivel global și european, în baza datelor OMC și Eurostat, vom constata unele particularități structurale (WTO, 2013a; Eurostat, 2014b). Se remarcă, în primul rând, ponderea foarte ridicată a serviciilor de **transport** față de media globală și europeană (de 20% și, respectiv, 22% în 2012) – considerate a face parte din categoria serviciilor tradiționale –, chiar dacă ponderea acestora s-a diminuat notabil față de media de 40% înregistrată în prima jumătate a anilor ‘2000. În al doilea rând, este izbitoare ponderea foarte scăzută a serviciilor de **turism** în totalul încasărilor din exporturile de servicii ale României, nu doar în comparație cu media globală (26% în 2012), dar chiar și cu cea europeană (15% în 2012), și mai ales raportată la imensul potențial turistic de care dispune țara noastră și care rămâne în continuare nevalorificat. Drept consecință, balanța serviciilor turistice înregistrează deficite cronice.

În fine, procentajul de 53% deținut în 2013 de componenta „**alte servicii**” în totalul exporturilor românești de servicii – similar mediei globale (54% în 2012), deși cu mult sub media europeană (63% în 2012) – reprezintă o tendință pozitivă, care reflectă mutațiile calitative intervenite în structura comerțului cu servicii al țării noastre. Alături de construcții, această componentă eterogenă înglobează toate categoriile de servicii considerate *moderne*, precum: serviciile de comunicații, financiare și de asigurări, serviciile informatice, juridice, de consultanță, de publicitate, de marketing, de cercetare-dezvoltare ș.a. Aceste servicii sunt cunoscute și sub denumirea generică de *servicii de afaceri*, întrucât sunt utilizate ca inputuri intermediare în procesele de producție, contribuind la creșterea eficienței și competitivității firmelor din toate domeniile economiei naționale.

Este important de subliniat că expansiunea deosebit de dinamică a exporturilor românești de servicii în anii premergători crizei a fost susținută în mod precumpănitor de componenta „**alte servicii**”, care, cu un ritm mediu anual de creștere de 39% în anii 2004-2008, a devansat sensibil dinamica celorlalte două componente ale comerțului cu servicii – „**turismul**” (35%) și „**transportul**” (21%). Drept urmare, această componentă și-a majorat ponderea în totalul încasărilor din

exportul de servicii de la numai 29% în 1995, la 43% în media primei jumătăți a anilor '2000, pentru a ajunge la 58% în anul de criză 2009. Dar și mai relevant este că serviciile înglobate în componenta „alte servicii” au generat excedente crescânde (de 423 milioane euro în 2006, 931 milioane euro în 2007 și de 791 milioane euro în 2008). Acest trend pozitiv a fost însă întrerupt în anii 2009-2011 sub impactul crizei, soldurile pozitive transformându-se în deficite și, respectiv în excedente modice. Componenta „alte servicii” a început să genereze din nou excedente în 2012, în valoare de 254 milioane euro, care s-a majorat la 650 milioane euro în 2013, fără însă a atinge nivelul anului 2008 (Tabelul 4).

După declinurile consecutive din 2009 și 2010 sub efectele crizei și o relansare relativ modestă în 2011, volumul valoric al exporturilor generate de componenta „alte servicii” a comerțului cu servicii al României a reușit să depășească în 2012 nivelul record al anului 2008, datorită unei creșteri cu 19%. Expansiunea dinamică a acestor exporturi a continuat și în 2013, sporind cu 14% față de 2012, totalizând aproape 5,5 miliarde euro (adică, peste jumătate din totalul comerțului cu servicii). Dar, din cauza structurii extrem de eterogene a componentei „alte servicii”, categoriile de servicii care o alcătuiesc manifestă tendințe diferite în evoluția lor.

Astfel, unele categorii de servicii au înregistrat **creșteri deosebit de mari** ale exporturilor în 2013, incluzând: serviciile juridice, de consultanță contabilă și managerială (58%); serviciile de cercetare-dezvoltare (46%), serviciile de construcții (44%, după doi ani de declin), serviciile de publicitate, marketing și sondaje publice (42%), serviciile informatice (27%), serviciile de arhitectură, inginerie și alte servicii tehnice (22%); în schimb, serviciile de comunicații au sporit relativ modest, cu 6%. Pe de altă parte, în cazul unor categorii de servicii care și-au reluat creșterea încă din 2011, exporturile au **scăzut** în 2013, precum serviciile de asigurări (-28%) și serviciile financiare (-18%); în cazul serviciilor audiovizuale, exporturile s-au diminuat cu 53% în 2013, după ce au suferit contracții importante și în 2011-2012.

Prin prisma **ponderii deținute în totalul exporturilor de servicii în 2013**, cele mai importante cinci categorii de servicii din componenta „alte servicii” au fost: serviciile informatice (în valoare de 1,43 miliarde euro și o pondere de 13,9%); serviciile juridice, de consultanță contabilă și managerială (844 milioane euro/8,2%); serviciile de arhitectură, inginerie și alte servicii tehnice (651 milioane euro/6,3%); serviciile de publicitate, marketing și sondaje publice (499 milioane euro/4,8%); și serviciile de comunicații (485 milioane euro/4,7%). Aceste categorii de servicii ocupă în mod constant primele 5 locuri în cadrul

componentei „*alte servicii*”, chiar dacă ordinea lor se mai schimbă în timp, cu excepția serviciilor informatice, care se situează pe primul loc.

Și sub aspectul **performanțelor comerciale**, există deosebiri esențiale între diferitele categorii de servicii din componenta „*alte servicii*”. Astfel, exportul anumitor servicii a continuat să depășească și în 2013 importul, generând **excedente comerciale**. Este vorba, în primul rând, de serviciile informatice, cu cel mai mare excedent (de 886 milioane euro), urmate de serviciile de publicitate, marketing și sondaje publice (329 milioane euro), serviciile de arhitectură, inginerie și alte servicii tehnice (200 milioane euro) și serviciile de comunicații (186 milioane euro). În categoria serviciilor generatoare de excedente comerciale se înscriu, de regulă, și serviciile de cercetare-dezvoltare, dar acestea sunt modeste, cifrându-se la 22 milioane euro în 2013 (și fără a depăși pragul de 60 milioane euro în ultimii ani). În cazul construcțiilor, deficitele comerciale alternează cu excedente. Astfel, excedentul de 76 milioane euro în 2011 a fost urmat de un deficit de 87 milioane euro în 2012, pentru ca în 2013 excedentul să se ridice la 245 milioane euro.

Pe de altă parte, în cazul anumitor categorii de servicii, importurile depășesc sistematic valoarea exporturilor, antrenând **deficite structurale**, ceea ce reflectă dezavantajele competitive ale României în domeniile respective. În această categorie se încadrează: serviciile audiovizuale (cu un deficit de 1 milion euro în 2013, după unul de 259 milioane euro în 2012), serviciile financiare (-46 milioane euro în 2013, după -214 milioane euro în 2012), taxele de licență și drepturile de autor (-541 milioane euro în 2013, după -80 milioane euro în 2012), serviciile de asigurare (-160 milioane euro în 2013, după -167 milioane euro în 2012). De regulă, și serviciile juridice, de consultanță contabilă și managerială înregistrează deficite (-120 milioane euro în 2012), dar în 2013 au generat un excedent de 139 milioane euro.

6. Dinamica exporturilor de servicii de afaceri: dovadă a creșterii atractivității României ca țară de destinație pentru servicii relocalizate

În pofida evoluțiilor nefavorabile care au marcat dinamica și volumul fluxurilor de servicii ale României în anii de criză și post-criză, structura comerțului cu servicii pe cele trei componente majore – transport, turism și „*alte servicii*” – a continuat să evolueze în consonanță cu tendințele manifestate la nivel global și european, în sensul consolidării preponderenței componentei „*alte servicii*” în totalul comerțului cu servicii.

Faptul că serviciile moderne incluse în componenta „alte servicii” și-au majorat substanțial aportul la comerțul cu servicii al țării noastre, devansând serviciile tradiționale, precum transportul și turismul, reflectă un proces rapid de ajustare structurală, care a început cu mult timp înainte de declanșarea crizei. Mai mult decât atât, evoluția dinamică a componentei „alte servicii” a fost susținută de creșterea rapidă a serviciilor de afaceri intensive în cunoaștere, precum serviciile informatice, juridice, de contabilitate, de consultanță managerială, marketing, cercetare și dezvoltare ș.a. Datorită noilor TIC, aceste servicii fac tot mai mult obiectul procesului de relocalizare și joacă un rol esențial în rețelele globale de producție gestionate de CTN, prin intermediul căror se derulează – așa cum s-a arătat – 80% din comerțul mondial (UNCTAD, 2013a). Pe de o parte, aceste servicii adaugă valoare bunurilor comercializate, iar, pe de altă parte, asigură coordonarea și funcționarea acestor rețele.

**Tabelul 5: Evoluția comerțului cu servicii informatice al României, în 2008-2013
(în milioane EUR și %)**

Indicatori	2008	2009	2010	2011	2012¹	2013²
Valoare (în milioane EUR)						
Exporturi	600	725	793	745	1.126	1.434
Importuri	503	549	551	415	382	548
Sold	97	176	242	333	744	886
Modificări anuale (în %)						
Exporturi	33,9	20,8	9,4	-6,1	51,1	27,4
Importuri	49,3	9,1	0,4	-24,7	-8,0	43,5
Pondere în exporturile totale de servicii (în %)	6,9	10,3	12,0	10,3	13,4	13,9
Pondere în importurile totale de servicii (în %)	6,2	7,5	8,9	6,0	5,3	7,1

Note: ¹ Date revizuite; ² Date provizorii.

Sursă: Calcule bazate pe statisticile balanței de plăți (BNR, 2008-2014).

Serviciile informatice constituie principala categorie de servicii inclusă în componenta „alte servicii” a comerțului cu servicii al României, fiind totodată și cea care înregistrează cele mai înalte ritmuri de creștere a exporturilor (acestea sporind cu 21% chiar și în anul de criză 2009, când, pe ansamblu, exporturile românești de servicii s-au contractat cu peste 19%) (Tabelul 5). Drept urmare, ponderea serviciilor informatice în totalul exporturilor românești de servicii s-a majorat rapid în ultimul deceniu: de la 4% în 2004, la 7% în 2008, pentru a se dubla în 2013 față de 2008 și a atinge nivelul istoric de 14%. Dar și mai semnificativ este faptul că balanța serviciilor informatice a înregistrat solduri pozitive în creștere, culminând în 2013 cu un excedent de 886 milioane euro și echivalând cu o creștere de peste 9 ori față de 2008. Neîndoielnic, este o realizare

excepțională, confirmând o dată în plus aprecierea că serviciile informatice constituie vârful de lance al exporturilor românești de servicii în anii recentți (Ghibuțiu, 2013a). O succintă comparație cu NSM, în baza datelor provizorii ale Eurostat (2014a), relevă că sub aspectul volumului valoric al exporturilor de servicii informatice, România a fost devansată în 2012 doar de Polonia (1,9 miliarde euro) și Cehia (1,6 miliarde euro). În schimb, prin prisma mărimii soldului pozitiv al balanței serviciilor informatice, țara noastră a depășit în 2012 toate celelalte NSM.

Expansiunea remarcabilă a exporturilor de servicii informatice, dar și a exporturilor de alte categorii de servicii de afaceri din componenta „alte servicii” a comerțului cu servicii este o dovadă a procesului dinamic de relocalizare pe care îl găzduiește economia românească, chiar dacă datele convenționale ale balanței de plăți nu sunt în măsură să ofere o imagine exactă asupra dimensiunii reale a serviciilor relocalizate în România de către companiile străine. Totuși, datele balanței de plăți se pot constitui într-un indicator de aproximație pentru ilustrarea volumului potențial al serviciilor relocalizate în cadrul economiei românești, mai ales dacă sunt completate cu informații la nivel de firmă. Or, datele furnizate din interiorul industriei serviciilor relocalizate din România confirmă faptul că această piață s-a extins foarte rapid în ultimii ani. Serviciile relocalizate în România sunt în domeniul tehnologiei informațiilor (*information technology outsourcing* – ITO), cuprinzând funcții de bază și de suport ale afacerilor (*business process outsourcing* – BPO). Din gama BPO sunt relocalizate atât servicii care reclamă un nivel înalt de specializare și de expertiză (*knowledge process outsourcing* – KPO), cât și alte tipuri de servicii, cum ar fi serviciile juridice, fiscale, de contabilitate, de audit ș. a. (Bălțătescu, 2013, p. 147).

Mai mult decât atât, România figurează printre cele mai atractive destinații pentru serviciile relocalizate, deopotrivă în plan european și global, iar dat fiind potențialul său apreciabil în acest domeniu, este de așteptat să-și mențină această poziție și pe termen lung. Clasamentele elaborate de companii de consultanță prestigioase pe plan internațional confirmă că țara noastră ocupă un loc favorabil în preferințele investitorilor străini.⁸ Printre factorii determinanți ai atractivității

⁸ Spre exemplu, potrivit ultimului raport al firmei de consultanță A. T. Kearney (2011), care ierarhizează periodic principalele 50 de țări din lume prin prisma atractivității lor ca amplasamente pentru serviciile relocalizate, României i-a revenit locul 25 în 2011 (față de locul 33 în 2007), devansând unele NSM, precum Ungaria (locul 31), Cehia (35) și Slovacia (40), dar situându-se în urma Estoniei (11), Letoniei (13), Lituaniei (14), Bulgariei (17) și Poloniei (24). De menționat că primele 3 poziții în acest clasament sunt deținute de India, China și Malaysia, aflate în topul ierarhiei mondiale încă din 2003. Conform ultimului raport al firmei de consultanță Tholons (2013), care ierarhizează cele mai atractive 100 de orașe din lume ca destinații pentru serviciile

țării noastre se numără disponibilul de forță de muncă de înaltă calificare, în special în domeniul TIC, și costurile salariale relativ scăzute, la care se adaugă abilitățile lingvistice, infrastructura relativ dezvoltată în domeniul TIC și, nu în ultimul rând, proximitatea geografică și culturală față de Europa Occidentală.

7. Ce arată noile date statistice care măsoară comerțul cu valoare adăugată?

Datele statistice convenționale bazate pe balanțele de plăți ne oferă informații privitoare la exporturile și importurile de servicii ale României, sub aspectul valorii, structurii și al soldului balanței comerciale. Aceste informații nu sunt însă în măsură să ofere o imagine integrală asupra serviciilor care fac în mod real obiectul tranzacțiilor cu servicii ale țării noastre, întrucât reflectă doar dimensiunea comerțului transfrontalier. Ele nu ne spun nimic despre serviciile încorporate în bunurile exportate și nici despre fluxurile de servicii care se derulează prin intermediul ISD, respectiv, vânzările de servicii prin intermediul filialelor CTN implantate pe teritoriul țării noastre (aceste tranzacții nefiind înregistrate de balanțele de plăți). Prin urmare, orice analiză bazată pe datele statistice ale balanței de plăți (care măsoară fluxurile comerciale brute), subestimează semnificativ dimensiunea reală a schimburilor internaționale cu servicii ale României.

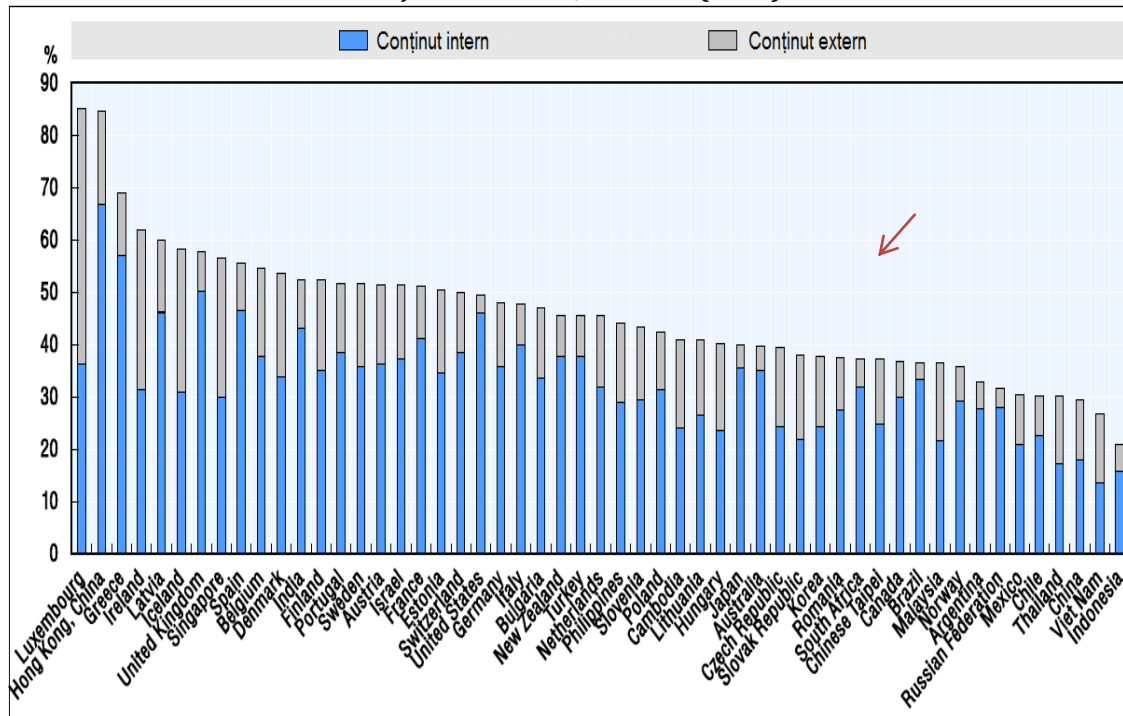
În schimb, noile date statistice privind comerțul cu valoare adăugată, elaborate recent de OCDE-OMC, oferă o imagine mult mai realistă asupra contribuției directe și indirecte a serviciilor la exporturile totale, întrucât comerțul astfel exprimat pune în evidență și serviciile încorporate în bunuri, adică inputurile de servicii intermediare care sunt conținute în bunurile finale, produse și exportate de firmele din domeniul industriei prelucrătoare. Estimările bazate pe aceste date relevă că ponderea valorii adăugate de servicii în exporturile totale ale României se ridică la 40% (la nivelul anului 2009), ceea ce înseamnă că aportul real al serviciilor la ansamblul exporturilor românești este, de fapt, de două ori mai mare decât cel evidențiat de datele convenționale ale balanței de plăți (19,5% în 2009) (Graficul

relocalizate, Bucureștiul se clasează pe locul 40 la nivelul anului 2014 (față de 44 în 2013), după Cracovia/Polonia (locul 9 în 2014 și locul 10 în 2013), Praga/Cehia (16/17), Budapesta/Ungaria (26/28), Brno/Cehia (29/30), Varșovia/Polonia (32/36), dar se plasează înaintea de Bratislava/Slovia (47/47), Sofia/Bulgaria (52/50), Tallinn/Estonia (53/51), Ljubljana/Slovenia (54/52) și Wrocław/Polonia (65/75). Pe primele trei locuri se situează Bangalore/India, Manila/Filipine și Mumbai/India, următoarele cinci poziții fiind deținute, de asemenea, de orașe din Asia de Sud și Sud-Est.

1). Din grupul NSM, valori superioare ale acestui indicator în raport cu România înregistrează Ungaria, Polonia, Cehia, Lituania și Estonia, cu procentaje situate între 40-50% și chiar de 60% în Letonia.

Diferența dintre cele două metode de măsurare a comerțului se explică prin aceea că serviciile încorporate ca inputuri intermediare în procesele de prelucrare industrială sunt incluse în prețurile de vânzare ale bunurilor și, implicit, în tranzacțiile cu bunuri. Dacă se ține cont de totalul valorii adăugate generate de sectorul de servicii (conform noilor statistici), conținutul în servicii al comerțului mondial se dublează, fiind de 42% și nu doar de circa 20% (WTO, 2013a). În cazul unor țări precum SUA, Marea Britanie, India sau Franța, contribuția serviciilor la totalul exporturilor este de 50% sau chiar mai mare. Pe ansamblul UE, ponderea respectivă este de 51%, în timp ce în China este doar de o treime (Graficul 1). Din aceste cifre derivă o concluzie importantă, și anume că, în termeni de politici economice, atenția nu mai poate fi concentrată doar asupra industriei prelucrătoare, întrucât la fel de importante sunt și activitățile de servicii, în virtutea contribuției lor semnificative, directe și indirecte, la exporturi.

Graficul 1: Valoarea adăugată¹ de servicii, ca pondere în totalul exporturilor, în țări selectate, în 2009 (în %)

Notă: ¹ Graficul se bazează pe noile date statistice ale OCDE-OMC privind comerțul cu valoare adăugată; „conținutul intern” și „conținutul extern” se referă la sursa valorii adăugate, indicând proporția în care aceasta este generată pe plan național și, respectiv, provine din surse externe (importuri).

Sursă: Grafic preluat din OECD (2013a, p. 58); baza de date OCDE-OMC (OECD, 2013b).

8. Participarea României la rețelele globale de producție

Noile date statistice privind comerțul exprimat ca valoare adăugată au totodată avantajul de a oferi o imagine de ansamblu asupra pozițiilor relative deținute de diferitele țări în rețelele globale de producție (RGP), prin intermediul cărora se desfășoară în prezent partea covârșitoare a comerțului mondial cu bunuri și servicii.

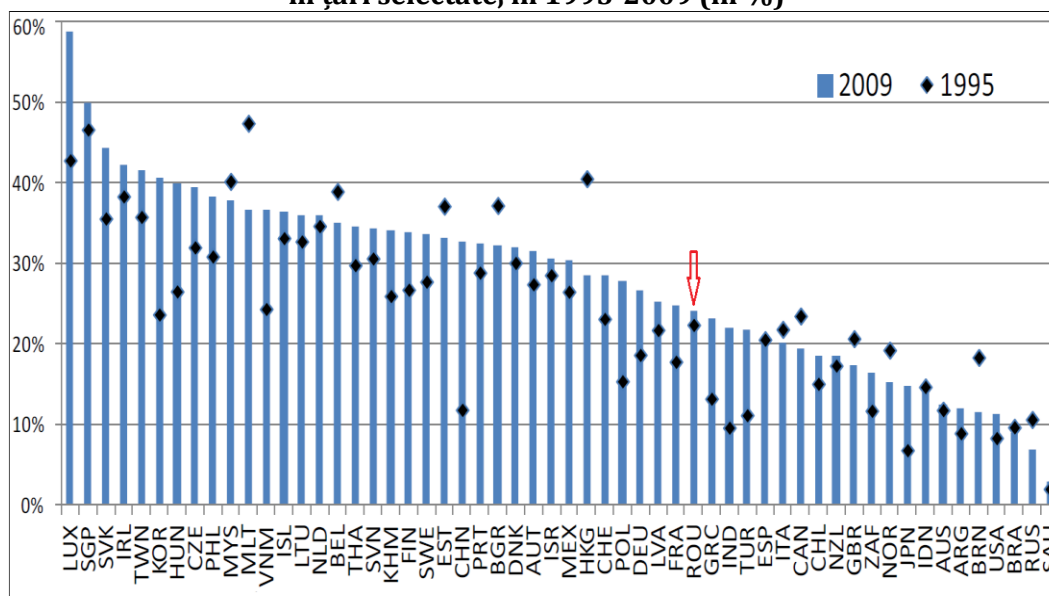
Ponderea conținutului extern în exporturile brute este un indicator frecvent utilizat pentru ilustrarea angrenării țărilor în RGP, fiind cunoscut și drept *indicatorul specializării verticale*. Cu cât țările recurg mai mult la inputuri intermediare importate pentru a produce bunuri și servicii ulterior exportate, cu atât este mai mare implicarea lor în RGP. Datele provenind din noile baze de date elaborate de OCDE-OMC relevă că, în ultimele două decenii, în majoritatea țărilor lumii a crescut conținutul extern al exporturilor, sporind, implicit, și gradul lor de integrare în aceste rețele (OECD, 2013b).

În România, *indicatorul specializării verticale* – adică ponderea valorii adăugate externe în exporturile totale brute – a fost de circa 25% în 2009, față de o medie mondială de 28%, iar între 1995-2009 a sporit doar cu 3 puncte procentuale, ceea ce sugerează nu doar *participarea modestă a României la RGP, dar și progresul lent pe care l-a înregistrat în ultimul deceniu și jumătate în direcția sporirii acestei participări* (Graficul 2). Această realitate devine și mai evidentă dacă România este comparată cu alte NSM, precum Slovacia, Ungaria și Cehia, unde conținutul extern al exporturilor a fost mult mai mare în 2009, atingând sau chiar depășind 40%, iar în plus a crescut sensibil față de 1995. Dintre NSM, Polonia și Ungaria au înregistrat cele mai notabile creșteri ale acestui indicator în perioada 1995-2009 – cu 13 și, respectiv, 12 puncte procentuale –, ceea ce nu este de mirare având în vedere implicarea puternică a CTN și a filialelor acestora în cele două economii, judecând după nivelul relativ ridicat al stocurilor de ISD receptate.⁹ Aceste evoluții reflectă specializarea NSM în anumite stadii ale proceselor de producție în cadrul RGP din sfera industriei electronice și a industriei auto, care gravitează în principal în jurul Germaniei, țară în care valoarea adăugată străină în exporturi a sporit de la sub o

⁹ Dincolo de gradul ridicat de implicare a ISD, conținutul extern al exporturilor și, implicit, intensitatea integrării și specializării țărilor în RGP sunt influențate de numeroși alți factori, care țin de dimensiunea economiilor, gradul lor de dezvoltare, structura exporturilor etc. Astfel, economiile mai mari (SUA, Japonia, Brazilia), cele care dispun de resurse minerale semnificative (Canada, Norvegia, Chile), cele situate la mare distanță față de piețele internaționale (Australia, Noua Zeelandă), ca și economiile cu grad înalt de specializare în servicii (India) tind să afișeze, în general, un conținut mai redus de valoare adăugată străină în exporturile lor decât economiile mai mici.

cincime în 1995 la aproape o treime în 2009. În literatura de specialitate, centrele de prelucrare industrială concentrate în Europa și aflate în sfera de influență a CTN sunt conceptualizate frecvent prin sintagma „fabrica Europa”.

Graficul 2: Evoluția conținutului extern al exporturilor brute¹, în țări selectate, în 1995-2009 (în %)

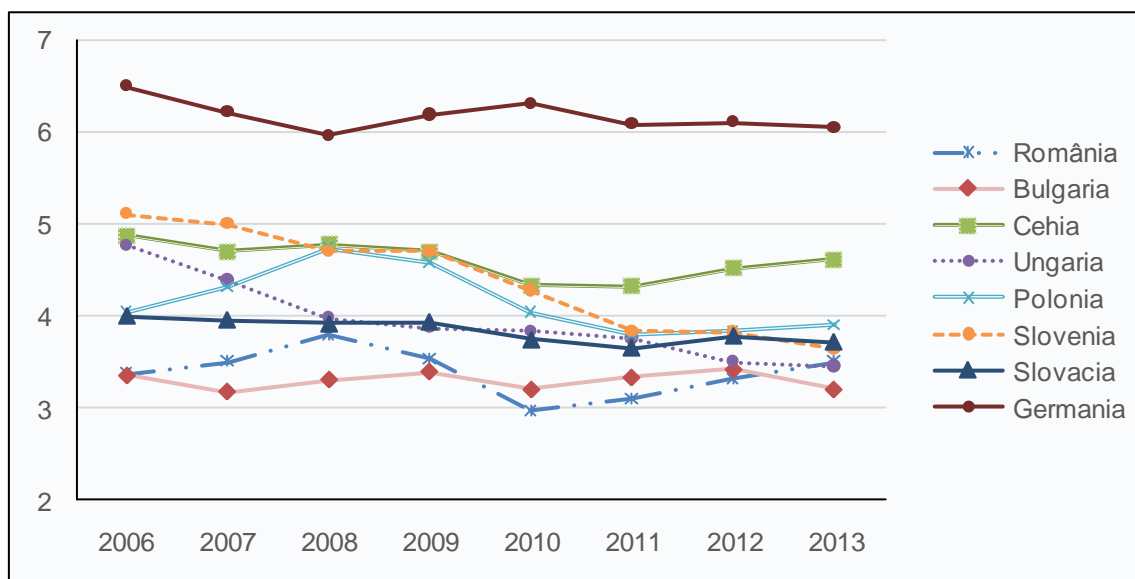

Notă: ¹ Conținutul extern al exporturilor brute indică ponderea valorii adăugate externe în valoarea exporturilor totale brute.

Sursa: Grafic preluat din OECD (2013b), bazate pe OECD-WTO Database on Trade in Value-Added.

Modele similare de specializare se regăsesc și în Asia, reflectând în special ascensiunea economică a Chinei și integrarea sa rapidă în RGP, mai ales după ce a devenit membră a OMC în 2001. Datele din Graficul 2 relevă că o proporție de 32% din exporturile totale ale Chinei era constituită în 2009 din valoare adăugată externă – o creștere consistentă față de nivelul de 12% înregistrat în 1995 –, oglindind într-o largă măsură specializarea țării în asamblarea și prelucrarea componentelor electronice. Schimbări semnificative au avut loc și în celelalte zone ale „fabricii Asia”, cum ar fi în Coreea de Sud (41% în 2009) și Japonia (15% în 2009), unde conținutul extern al exporturilor s-a dublat în perioada 1995-2009. Dar, așa cum rezultă din grafic, și numeroase alte țări, incluzând India și Turcia, au cunoscut asemenea dublări spectaculoase ale ponderii componente externe a valorii adăugate în exporturile lor în perioada 1995-2009 (Ghibuțiu, 2013b, p. 74).

Graficul 3: Evoluția comparativă a indicatorului „amplerea lanțului global al valorii”¹ în România, Germania și unele NSM, în 2006-2013

Notă: ¹ Indicatorul „amplerea lanțului global al valorii” reflectă prezența companiilor unei țări în lanțurile globale ale valorii, evaluată pe o scară de la 1 (scăzută) la 7 (amplă).

Sursa: Grafic elaborat de autori în baza rapoartelor anuale ale World Economic Forum (2006-2013).

Revenind la cazul României, prezența relativ slabă a țării noastre în RGP, ca și progresul lent sub aspectul sporirii acesteia în anii recenti sunt confirmate și de indicatorul „amplerea lanțului global al valorii (LGV)”¹⁰, elaborat de Forumul Economic Mondial (World Economic Forum - WEF) și care este deosebit de relevant pentru implicarea țărilor în RGP (Graficul 3). Acest indicator este o componentă importantă a *indicii competitivității globale (Global Competitiveness Index - GCI)*, calculat anual de WEF și reflectă prezența companiilor în LGV, evaluată pe o scară de la 1 la 7: valoarea 1 semnifică o prezență îngustă, echivalând cu o implicare în principal în anumite stadii ale LGV (de exemplu, în extracția de resurse sau producție), iar valoarea 7 presupune o implicare amplă, în întregul LGV (incluzând producție, marketing, distribuție, design etc.). În 2013, valoarea acestui indicator pentru România a fost de 3,5 – inferioară mediei mondiale de 3,8 –, plasând-o pe locul 97 în lume (în clasamentul mondial conducând detașat Germania, cu 6,1). Prin prisma participării companiilor la LGV, țara noastră este devansată de aproape toate NSM – Cehia (4,6), Lituania (4,2), Polonia (3,9), Letonia

¹⁰ În literatura de specialitate s-au impus în special două sintagme, utilizate alternativ – respectiv, „lanțuri globale ale valorii (LGV)” și „rețele globale de producție (RGP)” – pentru descrierea acelor fenomene și procese circumscrise CTN și rețelilor lor de firme care dau naștere *sistemului producției globale* (înțeles ca ansamblul interconectat de firme, industrii și țări ca rezultat al fragmentării producției pe plan internațional). Deși autorii au optat în această lucrare pentru cel de-al doilea termen, au păstrat în mod deliberat termenul de „lanțuri globale ale valorii (LGV)” utilizat de WEF, întrucât este impus de context.

(3,7), Slovacia (3,7), Estonia (3,6) și Slovenia (3,6), cu excepția Ungariei (3,4) și a Bulgariei (3,2) (Ghibuțiu, Andra, 2013, pp. 174-175).

Care ar fi cauzele participării relativ slabe a României la RGP și ale lipsei de progres în direcția intensificării acesteia? În opinia noastră, o cauză majoră rezidă în stocul relativ mic de ISD receptat de țara noastră în raport cu alte NSM și reducerea drastică a fluxurilor de ISD atrase de România începând din 2009. Extinderea operațiunilor CTN prin intermediul ISD este o forță motrice majoră a expansiunii RGP, după cum o dovedește puternica corelație care există între stocul de ISD (receptat) al unei țări și participarea sa la RGP (UNCTAD, 2013a, p.138). Ca atare, prezența filialelor CTN într-o țară influențează deopotrivă conținutul în valoare adăugată externă al exporturilor sale și participarea sa la RGP. Pe de altă parte, comerțul de azi reflectă legătura inextricabilă dintre fluxurile comerciale și cele investiționale, acestea din urmă alimentând, de fapt, într-o proporție covârșitoare atât expansiunea comerțului cu bunuri, cât și a comerțului cu servicii. Așadar, ponderea stocului de ISD în PIB, gradul de participare la RGP și ponderea valorii adăugate în exporturi sunt strâns corelate.

O scurtă privire asupra evoluțiilor care au marcat fluxurile de ISD receptate de România în anii care au urmat crizei este de natură să susțină argumentul de mai sus și să explice slaba implicare a țării noastre în RGP prin intermediul ISD. După vârful istoric din 2008 (de 9,5 miliarde euro), fluxurile de ISD orientate către România s-au prăbușit cu peste 60% în 2009, cifrându-se la numai 1,8 miliarde euro în 2011 și 2,1 miliarde euro în 2012. Deși fluxurile de ISD receptate în 2013 au sporit cu 27% față de anul precedent, volumul acestora, în valoare de 2,7 miliarde euro, continuă să fie încă foarte scăzut (BNR, 2014). De fapt, România aparține grupului acelor NSM (alături de Bulgaria, Slovenia și Croația) în care ISD nu și-au revenit la un nivel comparabil cu cel dinainte de criză, spre deosebire de Cehia, Polonia și mai ales Ungaria, unde aceste fluxuri s-au redresat, depășind chiar nivelul anterior crizei (Ghibuțiu Andra, 2013, p. 170).

Cu un stoc de ISD în valoare de 59 miliarde euro la finele anului 2012, România se află cu mult în urma Poloniei (179 miliarde euro), Cehiei (103 miliarde euro) și Ungariei (77 miliarde euro), iar prin prisma ponderii stocului de ISD în PIB (45% în 2012), este depășită de majoritatea NSM, respectiv, Bulgaria (95%), Ungaria (80%), Cehia (67%), Slovacia (60%). Țara noastră devansează doar Slovenia (33%), fiind relativ apropiată de Polonia (47%) (Eurostat, 2014a). Deși se află pe un trend descendent, sectorul de servicii continuă să domine sub aspect structural stocul de ISD al României, revenindu-i peste jumătate din total (BNR/INS, 2013). Peste 70% din stocul de ISD revine investitorilor din UE-15, mai ales din Olanda (22%), Austria (19%), Germania (11%), Franța (9%) și Italia (5%),

care împreună dețin o pondere de peste două treimi din stocul de ISD aferent anului 2012.

Configurația geografică a investițiilor străine indică, așadar, un nivel ridicat de integrare corporativă între vechile state membre ale UE și România, dar și o integrare prin intermediul diferitelor forme ale producției internaționale nebazate pe participație la capital. În acest din urmă caz, CTN coordonează și controlează activitățile firmelor partenere din România prin diferite tipuri de relații contractuale, incluzând: prelucrarea industrială pe bază de contract (lohn), relocalizarea serviciilor, franchising și licențiere, contracte de management etc. Deși nu există date statistice care să permită evaluarea dimensiunii acestor forme nebazate pe participație la capital, judecând după evoluțiile deosebit de dinamice vizând procesul de relocalizare a activităților economice în contextul economiei românești, putem presupune că și în România, aceste forme au crescut rapid în ultimul deceniu, devansând creșterea ISD ca modalitate tradițională de expansiune internațională a CTN.

Pe de altă parte, compoziția geografică a investițiilor străine din țara noastră confirmă că, în pofida progreselor rapide din domeniul TIC, care au redus costurile de tranzacționare și de coordonare, înlesnind sub aspect tehnic dispersia geografică a diferitelor stadii ale proceselor de producție, proximitatea geografică și culturală contează în continuare foarte mult în atragerea fluxurilor de ISD. De altfel, așa se explică de ce RGP gestionate de CTN au mai curând o dimensiune regională decât globală, iar România este integrată în rețelele intra-UE. Cu alte cuvinte, aparține „fabricii Europa” și nu „fabricii Asia” sau „fabricii America de Nord” (Ghibuțiu, 2013b, p. 190).

În timp ce perspectivele intensificării angrenării României în RGP pe calea sporirii fluxurilor de ISD receptate nu sunt foarte încurajatoare pe termen scurt, motive de optimism vin mai curând dinspre *industria relocalizării serviciilor în plan global*. Toate prognozele converg spre aprecierea că această industrie își va continua evoluția ascendentă, stimulată fiind de inovațiile tehnologice continue, creșterea cererii mondiale din partea grupelor de venituri mai înalte, ca și de strategiile de externalizare/relocalizare ale firmelor în contextul fragmentării proceselor de producție.¹¹ Mai mult decât atât, globalizarea producției în sfera serviciilor se află abia într-un stadiu incipient, iar activitățile de servicii dispun de un potențialul apreciabil de creștere. De fapt, relocalizarea serviciilor informatice

¹¹ Potrivit estimărilor NASSCOM (2013), piața globală a serviciilor relocalizate s-a cifrat la 130 miliarde dolari în 2012, sporind cu 9% față de 2011, iar expansiunea sa dinamică a continuat și în 2013.

și a serviciilor de afaceri înlesnite prin TIC nu reprezintă altceva decât manifestările timpurii ale unei tendințe mai ample, care pe termen lung va stimula companiile să recurgă tot mai intens la relocalizarea anumitor funcții de afaceri în amplasamente cu costuri reduse. Prin urmare, acest proces se va intensifica în viitor: pe de o parte, este o cale eficientă de reducere a costurilor și de îmbunătățire a operațiunilor firmelor; iar, pe de altă parte, expansiunea dinamică a RGP determină accentuarea interdependențelor economice dintre țările lumii.

9. Concluzii

Evoluția dinamică a comerțului cu servicii și reziliența remarcabilă de care a dat dovadă în contextul crizei din 2008/09, alături de rolul important în rețelele globale de producție și potențialul său crescând pentru atragerea de investiții și crearea de noi locuri de muncă, au determinat numeroase țări avansate și în dezvoltare (SUA, UE, China ș.a.) să includă promovarea exporturilor de servicii printre prioritățile-cheie ale strategiilor naționale de creștere economică post-criză. Totodată, intensificarea preocupărilor pe plan național legate de sporirea relevanței serviciilor pentru producție, comerț și investiții, are un corespondent în demersurile recente de concertare a politicilor comerciale în sfera fluxurilor de servicii, după cum atestă negocierile declanșate în 2013 între 23 de membri ai OMC, în frunte cu SUA și UE, pentru convenirea unui nou acord în domeniul comerțului cu servicii.

În cazul României, schimburile internaționale cu servicii nu au dat dovadă de aceeași rezistență față de criză. Dimpotrivă, criza a afectat mult mai grav comerțul cu servicii decât comerțul cu bunuri al țării noastre și a pus capăt tendințelor favorabile care în anii premergători acesteia i-au imprimat ritmuri de creștere deosebit de dinamice, contribuind la accelerarea proceselor de ajustare structurală și la îmbunătățirea performanțelor comerciale.

Declinul puternic al comerțului cu servicii al României în doi ani consecutivi și relansarea sa întârziată – atât comparativ cu schimburile sale cu bunuri, cât și cu evoluțiile care au marcat fluxurile de servicii în plan mondial și european – au lăsat urme adânci, care necesită timp pentru a putea fi inversate. Efectele negative ale crizei asupra comerțului românesc cu servicii s-au tradus prin reducerea drastică a gradului de angrenare a serviciilor în schimburile comerciale totale ale României și restrângerea concomitentă a ponderii țării noastre în comerțul mondial cu servicii și în schimburile intra-UE. Mai mult, evoluțiile care au modelat comerțul românesc cu servicii în anii de criză și ulterior i-au conferit acestuia o serie de particularități, îndepărtându-l de tiparele care au prevalat în plan global și european, inclusiv în

noile state membre ale UE. Drept consecință, procesul de integrare a României în economia globală și europeană prin intermediul fluxurilor de servicii s-a oprit, iar decalajele tradiționale ale țării noastre în raport cu noile state membre ale UE s-au accentuat.

Relansarea în forță a exporturilor de servicii și înregistrarea unor excedente istorice în 2013 reprezintă un moment de inflexiune în evoluția comerțului românesc cu servicii, de natură să deschidă perspective favorabile pentru reînscriserea acestor fluxuri pe făgașul creșterii dinamice și sustenabile din anii premergători crizei. Dar absorbția deplină a efectelor nefaste ale crizei și consolidarea noilor tendințe pozitive vor necesita timp. Iar până atunci, nu putem decât să constatăm că integrarea României în economia globală prin intermediul serviciilor este mult inferioară nu doar noilor state membre ale UE, dar și în raport cu potențialul său economic.

Având în vedere contribuția multidimensională a serviciilor la creșterea economică și rolul lor determinant în rețelele globale de producție controlate de CTN, prin intermediul cărora se derulează în prezent partea covârșitoare a comerțului global cu bunuri și servicii, valorificarea potențialului inerent acestor activități ar trebui să beneficieze de cea mai mare atenție din partea factorilor de decizie, mai ales că România dispune de numeroase active care să-i permită să exploateze noile oportunități de dezvoltare și de integrare în economia mondială asociate cu globalizarea serviciilor.

Bibliografie

- Anand, R., Mishra, S., Spatafora, N. (2012 February). Structural Transformation and the Sophistication of Production. *IMF Working Paper*.
- A. T. Kearney (2011). Offshoring Opportunities Amid Economic Turbulence. *The A. T. Kearney Global Services Location Index 2011*. Chicago.
- Banca Națională a României (BNR) (2005-2014). *Statistici ale balanței de plăți*. București.
- Banca Națională a României (BNR)/Institutul Național de Statistică (INS) (2010-2013). *Investițiile străine directe în România*. București.
- Bălțătescu, I. (2013). Fenomenul de relocalizare a serviciilor în contextul economiei românești, în: Ghibuțiu, Agnes (Coord.), Bonciu, F., Bălțătescu, I., Oehler-Șincai, I. M., Miru, N., Ghibuțiu, Andra, *Impactul rețelelor producției globale controlate de CTN asupra comerțului cu servicii. Provocări și oportunități pentru România*. Academia Română, INCE, IEM, studiu, decembrie, București, pp. 147-153.
- Castellani, D., Meliciani, V., Mirra, L. (2012). *The Determinants of Inward Foreign Direct Investment in Business Services Across European Regions*. Quaderni del dipartimento di economia, finanza e statistica, Quaderno n. 104, Settembre.
- Eurostat (2014a). *Statistici ale balanțelor de plăți*. Ultima accesare: 24.03.2014, la: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/balance_of_payments/data/main_tables
- Eurostat (2014b), *International trade in services - Data for the Eurostat yearbook [bop_its_ybk]*. Ultima accesare: 30.03.2014, la: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=bop_its_ybk
- Ghibuțiu, A. (2013a). Comerțul cu servicii al României. Tendințe recente și perspective (Romania's Trade in Services. Recent Trends and Prospects). *Revista de Economie Mondială*, Volum 5/Nr.3/2013, București.
- Ghibuțiu, A. (2013b) (Coord.), Bonciu, F., Bălțătescu, I., Oehler-Șincai, I. M., Miru, N., Ghibuțiu, Andra. *Impactul rețelelor producției globale controlate de CTN asupra comerțului cu servicii. Provocări și oportunități pentru România*. Academia Română, INCE, IEM, studiu, decembrie, București.
- Ghibuțiu, Andra (2013). Evoluția fluxurilor investiționale ale României în perioada pre- și post-criză, în: Ghibuțiu, Agnes (Coord.), Bonciu, F., Bălțătescu, I., Oehler-Șincai, I. M., Miru, N., Ghibuțiu, Andra. *Impactul rețelelor producției globale controlate de CTN asupra comerțului cu servicii. Provocări și oportunități pentru România*. Academia Română, INCE, IEM, studiu, decembrie, București, pp. 156-176.

- Ghibuțiu, A. (2014). Negocierile plurilaterale pentru convenirea unui nou Acord privind comerțul cu servicii (Negotiating a Plurilateral Agreement on Trade in Services). *Revista de Economie Mondială*, Volum 6/Nr.1/2014, București.
- IMF (2014), *Romania - IMF Country Report* No. 14/87, March 2014.
- NASSCOM (2013), *The IT-BPM Sector in India. Strategic Review 2013*. Accesibil la:
http://www.nasscom.in/sites/default/files/researchreports/STR13_Exec_Summary.pdf
- OECD (2013a), *Interconnected Economies: Benefiting from Global Value Chains*, Preliminary Version, Paris.
- OECD (2013b), *Measuring Trade in Value Added*. OECD-WTO Database on Trade in Value-Added, May 2013 Release, Paris. Accesibil la:
<http://www.oecd.org/sti/ind/TIVA%20flyer%20FINAL.pdf>
- Tholons (2013). *2014 Tholons Top 100 Outsourcing Destinations: Rankings*, December 2013. Accesibil la: http://www.tholons.com/nl_pdf/Whitepaper_December_2013.pdf
- UNCTAD (2013a). *World Investment Report 2013, Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2013b). *Exploiting the Potential of the Trade in Services for Development*. United Nations, New York and Geneva.
- World Economic Forum (2013), Schwab, K. (Ed.). *The Global Competitiveness Report 2013-2014*. Geneva.
- WTO (2013a). *International Trade Statistics 2013*. Geneva.
- WTO (2013b). *Trade to Remain Subdued in 2013 After Sluggish Growth in 2012 as European Economies Continue to Struggle*. Press Release, PRESS/688, 10 April, Geneva.
- WTO (2014). *WORLD TRADE 2013, PROSPECTS FOR 2014. Modest Trade Growth Anticipated for 2014 and 2015 Following Two Year Slump*. Press Release, PRESS/721, 14 April, Geneva.